

בעל העקידה

מתורתו של רבינו רבי יצחק עדאמה זיע"א

מחבר ספר "עקידת יצחק"

גיליון י"ח – פרשת משפטים תשפ"ו

מהדורת א"ל

סדר דיני פרשת משפטים הכוללת שלשה מיני צדק, לעצמו, לבני ביתו ולאחרים

את ה'בלתי רצוניים' שמתחילה הם באים שלא מרצון, ובהם יש עניינים נסתרים כגניבה, נתינת סם מזיק, השגת גבול, הריגה בערמה, ועודת שקר, ויש עניינים נגלים, כהכאה היזק ורציחה.

והמשיכה התורה בדין הרוצח שהוא החמור ביותר, ואמרה שאם אין ידוע שהתכוין להורגו, יש לו מקום לנוס לערי מקלט, ולא פירשה התורה את דינו, לפי שאכן אין דינו שוה, שהרי אם התכוין להרוג ורק אנו אין יודעים זאת, לא יפטר מעונשו על ידי הגלות, אלא הקב"ה יסבב את מיתתו, כמבואר במסכת מכות (ו:), ולאחר מכן נאמר דין מכה אביו ואמו שאף שלא הרגם, מכל מקום כיון שהם אביו ואמו ומחויב יותר בכבודם, הרי הוצאת דמם חמורה כהריגת איש אחר, לאחר מכן נאמר דין הגונב איש ומכרו, שגם הוא חמור מאד, אלא שאינו כהריגה, כיון שאפשר לו לשוּב, ולאחר מכן דין מקלל אביו ואמו, שהוא פחות בחומרתו, כיון שלא הוּקַח במעשה, אבל מחמת הזלזול באב ואם גם הוא חמור לקבל עונש מיתה.

לאחר מכן נאמר דין אדון המכה את עבדו, שאם מת מיד ודאי היתה מכה זו חזקה ביותר, ועל כן אף שהוא ממונו, אין לו לנהוג באכזריות כל כך כלפיו, וחייב מיתה, אבל אם מת רק לאחר יום או יומים אינו נענש, כיון שהוא ממונו והרשות בידו להכותו כדי לחנכו ולתקנו. אחר כך פירטה התורה את דיני הנוזיקין הבאים שלא מרצון, כשור שנוגש שור, וכיון שבשור שנגח אדם הדין הוא שהשור יסקל, ואף הבעלים חייבים כופר, אמרה תורה בשור שנגח שור, 'או נודע כי שור נגח הוא' וגו' ללמד שבין אם היה תם ובין אם היה מועד לעולם אין אלא חיוב ממון, בתם חצי נזק ובמועד נזק שלם, אבל השור לא יסקל וגם אין חיוב כופר.

ביאור דין ארבעה וחמשה בגונב שור ושה וטבחיו ומכרו הוא, שיש לחייב את הגנב על כל פעולה שעשה כאילו שהיא גניבה חדשה, על כן השוחט שור עשה שלש פעולות נוספות, קשרה לשחיטה, הרביצה, ושחטה, וכן המוכר שור, חיזר אחר קונה, התפשר עמו על המחיר, ומסרה ליד הקונה, לכך משלם חמשה, כפל על גניבה הראשונה, ועוד שלש על שלש הפעולות הנוספות, אבל בשה שקל יותר לחטאו ולמכרו, יש להחשיב את הקשירה והרביצה בשעת שחיטה כאחת, וכן את חיפוש הקונה והתפשרות המקח כאחד, לכך חייב ארבעה, כפל על הגניבה הראשונה, ועוד שנים על שתי הפעולות הנוספות בשחיטה ומכירה.

בדין איסור רבית אמרה תורה 'אם כסף תלוה את עמי', לפי שעיקר המצוה היא לתת לעני צדקה בדרך מתנה, ורק אם לא ירצה לקבל במתנה, או שהנותן לא ירצה לתת במתנה, אז יתן בהלוואה על מנת שיחזיר, לכך אמרה תורה 'אם כסף תלוה', שאם לא ירצה המקבל אלא הלוואה, או שהנותן לא ירצה אלא להלוות, שיזהרו שלא ישים עליו רבית.

עקידת יצחק שער מו

ח. באיסור הלוואה ברבית נאמר (כב כד) 'אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשך לא תשימונו עליו נשך', ויש להבין מדוע נאמר 'אם' שהוא לשון רשות, והלא היא מצוה וחובה להלוות לעניים, כפי שנאמר (דברים טו ה) 'כי פתח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו דַּי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ', ובמכילתא (פ' ט) אמרו, כל אם שבתורה רשות חוץ משלשה וזה אחד מהם, ויש להבין מדוע אכן לא נאמר לשון חובה.

נראה לבאר, שענין ה'צדק' מתחלק לשלשה חלקים, יש צדק בין האדם לעצמו, שמתקן את מדותיו ומשכיל בענייני החכמה, יש הנהגת צדק בתוך ביתו, עם אשתו בניו ועבדיו, ויש צדק בהנהגתו בינו לבין אנשים אחרים, ובין כלל אנשי המדינה. ושלשה עניינים אלו אמורים בפסוק (שמואל א' כו ה) 'וְאַתָּה שְׁלוֹם וְבִיתְךָ שְׁלוֹם וְכָל אֲשֶׁר לְךָ שְׁלוֹם', ואתה שלום הוא הצדק עם עצמו, 'וביתך שלום' הוא הצדק עם אנשי ביתו, 'וכל אשר לך שלום' הוא הצדק על כל אנשי העיר והסובבים אותו.

לכך בחרה התורה לפתוח את דיני המשפטים, בענין עבד עברי ואמה העבריה, שכוללים בתוכם את שלשת העניינים הללו, שמלבד מה שהוא עבד הרי הוא יהודי, והוא חייב לנהוג עמו ככל יהודי אחר, וכן ישנם דינים רבים ביציאתו לחירות, כיצד הוא יוצא, והדין להעניק לו בשעה שהוא יוצא, שכל אלו הם משפטים בין אדם לאנשים אחרים, ומצד מה שהוא עבדו ודיני ההשתעבדות שלו בו הוא דומה לאנשי ביתו, ובפרט כאשר הוא נרצע ונעשה לו לעבד עולם, אכן בנוסף לזה, אם האדון משיא לו שפחה כנענית הרי הילדים הם עבדים כנענים של האדון, ובאמה העבריה אם הוא נושא אותה הרי היא ממש אשתו והילדים הם בניו, וזהו ענין הצדק עם ביתו, וענייני הרהמנות והנדיבות כיצד יתנהג עמו, הרי הם מדות האדם בעצמו.

כוונת התורה בפרשה זו לדבר בגנות המוכר עצמו לעבד, אשר חשב להרויח בכך לפרוק מעליו עול תורה ומצוות, כמו שאמרו חז"ל (קידושין כב:) 'אוזן זו ששמעה על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים הלך וקנה אדון לעצמו'. ואם חשב להרויח שלא יצטרך לפרנס את עצמו, אומרת לו התורה שלאחר ששנים 'בגפו יבא בגפו יצא', שיחזור להיות בדיוק כפי מה שהיה, ולא ירויח כלום מלבד הבושות שהיו לו שנמכר לעבד. ואם חשב להרויח שלא יצטרך לפרנס את אשתו ובניו, אומרת לו התורה 'ויצאה אשתו עמו' שלאחר שש השנים יחזרו הוא ואשתו להיות כפי שהיו קודם לכן, עם כל הדוחק שהיו להם, ומסיימת התורה, שאם היה סבור שאדוניו יתן לו אשה בלא שיצטרך ליתן לה נדוניה, האשה וילדיה יהיו של האדון, והוא יצא בגפו בלא אשה ובנים.

העניינים שבין אדם לבין אחרים כלל אנשי המדינה מתחלקים לשני חלקים, האחד הוא 'עניינים רצוניים', המתחילים מתוך רצון, כמקח וממכר, ושומרים, ויש

'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם' (שמות כא, א)

פרשה זו נקראת 'פרשת משפטים' על שם הדינים הרבים שנאמרו בה, הכוללים משפטי דיני ממונות שבין אדם לחבירו, ומשפטי דינים נוספים שבין אדם לחבירו ובין אדם למקום, כשהענין הראשון הנזכר בפרשה הוא דין עבד עברי הנמכר לישראל, ויש להעיר ולהקשות שמונה הערות וקושיות על החלק הראשון של הפרשה, כשחלקן הן על מהות העניינים, וחלקן על סדר ולשון כתיבתם בתורה.

א. תחילה יש להבין, מדוע פתחה התורה בפרשת עבד עברי ואמה העבריה הנמכרים לישראלי, שלכאורה באותו הזמן שקיבלו התורה, לאחר שיצאו ממצרים ושהו במדבר, ואכלו מן ושתו ממי הבאר, לא היה נוגע להם ענין זה כל כך, ומדוע לא פתחה התורה את פרשת המשפטים בענין שהיה נוגע להם יותר.

ב. בדין עבד עברי נאמר (ג-ד) 'אם בגפו יבא בגפו יצא אם בעל אשה הוא ויצא אשתו עמו. אם אדניו יתן לו אשה וילדה לו בנים או בנות האשה וילדיה תהיה לאדניה והוא יצא בגפו', ויש להעיר על שלשת הדינים האמורים בזה שלש הערות: שהדין הראשון לכאורה פשוט הוא, שכיון שנכנס לבדו, ודאי שיצא לבדו, והדין השני אינו מובן, שאם היה בעל אשה, מדוע תצא עמו, והלא רק הוא לבדו נמכר, והיא לא נמכרה כלל, ובדין השלישי שהאשה וילדיה תהיה לאדוניה, סיום הפסוק 'והוא יצא בגפו' לכאורה מיותר.

ג. בדין ההורג בשגגה נאמר (יג) 'וְאֲשֶׁר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אָנָּה לִידּוֹ וְשִׁמְתִּי לָךְ מִקוֹם אֲשֶׁר יָנוֹס שְׁמִי', ויש להעיר מדוע לא נאמר בפירוש מה דין ההורג, האם ימיתוהו כהורג בכוונה או שיעשו עמו דין אחר, ולא נאמר אלא שיש מקום מוכן שינוס שמה.

ד. לאחר מכן נאמרו שלשה דינים (יד-טו) 'וּמִכָּה אָבִיו אָמוֹ מוֹת יוֹמָת. וְגַב אִישׁ וּמָקָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ מוֹת יוֹמָת. וּמִקְלָל אָבִיו אָמוֹ מוֹת יוֹמָת', ויש להבין, מדוע הפסיקה התורה בדין גונב איש ומכרו, בין דין מכה אביו ואמו לבין דין מקלל אביו ואמו.

ה. בדין אדון המכה את עבדו הכנעני נאמר (כ-כא) 'וְכִי יִכֶּה אִישׁ אֶת עַבְדּוֹ אוֹ אֶת אִמּוֹתָיו בְּשֶׁבֶט וּבַחֹמֶת תַּחַת יָדוֹ יָקָם יָקָם. אֲךָ אִם יוֹם אוֹ יוֹמִים יַעֲמֵד לֹא יָקָם כִּי כֶסֶף הוּא', ויש להבין ממה נפשך, אם כספו הוא סיבה לפטור את האדון, מדוע אם מת תחת ידו אינו פטור.

ו. בשור שנגח שור אחר נאמר שאם הוא תם משלם רק חצי מהנזק, ואם הוא מועד נאמר (טו) 'אוֹ נֹדַע כִּי שׁוֹר נִגַּח הוּא מִתְמַלֵּל שְׁלֹשׁ וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ בְּעֵלָיו שְׁלֹם יִשְׁלַם שׁוֹר תַּחַת הַשּׁוֹר וְהַמֶּת יִהְיֶה לוֹ', ויש להבין מדוע לא נאמר 'אם נודע כי שור נגח הוא'.

ז. בגונב שור נאמר (טו) 'כִּי יִגְבֹּה אִישׁ שׁוֹר אוֹ שֶׂה וּטְבָחוֹ אוֹ מִכְרוֹ חֲמִשָּׁה בָּקָר יִשְׁלַם תַּחַת הַשּׁוֹר וְאַרְבַּע צֹאן תַּחַת הַשֶּׂה', ויש להבין מדוע חייבה התורה את הגנב לשלם פי ארבעה וחמשה ממה שגנב, שלכאורה אינו מובן. ועוד צריך להבין את החילוק בין שור שמשלם חמש כמותו, ובשה משלם ארבע.